

K čemu je raná výchova a péče? Jak se v ČR ne/diskutuje o rané výchově a péči o děti ve věku do tří let*

MARTINA KAMPICHLER^{o**}

Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, Brno

What Is Early Childhood Education and Care For? How ECEC for Children up to the Age of Three Is (Not) Discussed in the Czech Republic

Abstract: Institutional day care for children up to the age of three (early childhood education and care – ECEC) is a topic that has repeatedly provoked emotional debates in the Czech Republic (CR). However, reflection on the conceptual-content aspect of ECEC is largely missing. The article therefore focuses on this neglected area. Following Foucault's concept of governmentality, the article analyses ECEC debates from the perspective of ECEC regimes of practices as re/producing thematically specific and historically constituted assemblages of how ECEC is or ought to be done in the CR. In doing so, it answers the following questions: What ECEC regimes of practices figure in Czech ECEC debates from the 1990s to the present? What transformations and continuities can be identified from an analysis of regimes of practices? What are their implications for the ECEC system in the CR? The analysis identifies four different ECEC regimes of practices: as a socialist evil that needs to be overcome; as a service that is not a concern of the state; as a private tool for reconciling work and private life; and as a publicly funded service for reconciling work and private life. A key element of continuity in these regimes of practices is the neglect of the conceptual-content aspect of ECEC and the related absence of a pedagogical discourse that would legitimise ECEC services in terms of their benefits for children. Thus, the way how ECEC for children up to the age of three is conceptualized as a public service in the CR remains limited to the economic purposes of ECEC services.

Keywords: ECEC for children up to the age of three, child groups, work-life balance, pedagogy, creches, postsocialist development

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2024, Vol. 60, No. 5: 481–505

<https://doi.org/10.13060/csr.2023.048>

* Článek vznikl v rámci projektu *Pedagogika raného věku v institucích denní péče v České republice* (TL02000306) se státní podporou Technologické agentury ČR v rámci Programu ÉTA. Děkuji recenzentkám/recenzentům článku za podnětné připomínky.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Martina Kampichler, Ph.D., Institut výzkumu inkluzivního vzdělávání, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Poříčí 31a, 603 00 Brno, e-mail: kampichler@ped.muni.cz.

© Autorka, Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2024

Tento článek je publikován v režimu tzv. otevřeného přístupu k vědeckým informacím (Open Access), který je distribuován pod licencí Creative Commons CC BY-NC 4.0.

Institucionální denní výchova a péče o děti ve věku do tří let (v rámci článku používám pojem raná výchova a péče¹, dále RVaP) je téma, které v České republice (dále ČR) vyvolává opakovaně emotivní debaty, a to už 30 let. V devadesátých letech minulého století vyzdvihla rodinná politika exkluzivní úlohu rodiny – především matky – v péči a výchově dětí ve věku do tří let, což postupně – ve spojení s dalšími faktory – vedlo k likvidaci sítě jeslí. Důraz na nenahraditelnost osobní péče matky zůstal poměrně dlouho klíčovým argumentem proti státní (finanční) podpoře zařízení RVaP. Až v posledních 10 letech se veřejná debata částečně posunula, především v souvislosti se zavedením dětských skupin (dále DS) a jejich prezentací jako nástroje ke sladování pracovního a soukromého života. DS však zůstaly po celou dobu soukromou záležitostí rodičů, podporovanou nikoli ze státního rozpočtu, ale ze strukturálních fondů EU. K systémovému řešení včetně veřejného spolufinancování RVaP došlo po sametové revoluci až v roce 2021. Na tomto vývoji je pozoruhodné, že v rámci opakujících se diskusí a souvisejícího systémového ne/řešení RVaP v ČR v uplynulých 30 letech nedošlo k reflexi pojetí RVaP. Stále dokola se točily kolem otázky – *raná výchova a péče: ano, či ne?* Reflexi systémové, institucionální, koncepční a organizační stránky RVaP se prozatím do velké míry vyhnula jak veřejná debata, tak i odborný (pedagogický) diskurz.

Tento článek se proto věnuje systémovému ne/řešení RVaP z hlediska následujících opomenutých otázek: Jaká pojetí RVaP figurují v souvisejících debatách? Jaká úloha se připisuje RVaP? Jaké požadavky by měl splňovat pečující personál? V návaznosti na Foucaultův koncept *governmentu*, kterým je článek rámován teoreticky, je cílem prezentovaných úvah poukázat na to, že současné systémové ne/řešení RVaP v ČR vychází z řady předpokladů (o RVaP, o dětech a rodičích atd.), které se zatím ve veřejné a politické debatě nereflektovaly. Zůstaly v ní nezpochybněné samozřejmosti, které však spoluvytvářejí nejen vnímání RVaP napříč společnostmi, ale především její politické řešení. Jde tedy o zviditelnění těchto základních předpokladů systémového ne/řešení RVaP tak, aby se dostaly do veřejné a politické debaty. K tomuto účelu článek analyzuje proměny a kontinuity systémového ne/řešení RVaP v ČR od devadesátých let 20. století do současnosti. Toto široké zaměření dovoluje analyticky překračovat konkrétní debaty a soustředit se na roli, kterou v nich hrají různá pojetí RVaP. Umožňuje tak lepší porozumění tomu, jak se v ČR (politicky) ne/diskutuje o službách RVaP pro děti do tří let a jaké dopady toto zaměření má na vývoj systémového ne/řešení RVaP.

Východisko článku tvoří sociologicko-pedagogický pohled na služby RVaP, který je k tomuto tématu klíčový v současných mezinárodních publikacích (např. Council of the European Union, 2019; Vandenbroeck, 2020). Z tohoto hlediska služby RVaP neplní pouze ekonomickou funkci (ve smyslu hlídání dětí za účelem podpory návratu jejich rodičů na pracovní trh), ale představují – na základě pe-

¹ V tomto článku používám pojem *raná výchova a péče* k označení (1) tematické oblasti institucionální denní výchovy a péče o děti ve věku do tří let, (2) práce s dětmi této věkové skupiny v příslušných zařízeních a (3) systémového zakotvení této oblasti.

dagogického zakotvení – smysluplné doplnění rodinné výchovy a péče a mohou tak plnit širší spektrum funkcí jak pro rodiče, tak pro děti.

V rámci ČR je toto uchopení RVaP nové². Poukazuje jednak na důležitost řešit téma v rámci pedagogiky a jednak navazuje na existující sociologicko-politologické analýzy k danému tématu. Ty přistupují k péči o nejmenší v ČR především skrze analýzu rodinných politik a situace žen na pracovním trhu (srov. např. Hamplová et al., 2003; Hašková a Dudová, 2017; Hašková a Saxonberg, 2016; Hašková a Uhde, 2009; Hašková et al., 2012; Höhne, 2008; Kampichler a Kispéter, 2014; Křížková a Vohlídalová 2009; Kuchařová a Nešporová, 2019; Kuchařová a Svobodová, 2006; Kuchařová et al., 2009; Matějková a Paloncyová, 2004; Saxonberg a Sirovatka, 2006; Saxonberg et al., 2012). Poskytování institucionální RVaP je v těchto pracích často chápáno jako klíčový nástroj sladování pracovního a soukromého života. Řeší sice i další témata (např. souvislosti s genderovými, sociálními a vzdělávacími nerovnostmi nebo institucionální bariéry rozvoje RVaP), uchopení RVaP však zůstává ukotveno v rámci rodinných politik, kde RVaP plní především podpůrnou funkci pro rodiče. Kladou důraz mimo jiné na rozsah poskytované péče (dostupné kapacity) a její kombinace s dalšími opatřeními rodinné politiky, jako jsou rodičovská dovolená a rodičovský příspěvek. Charakteristickými prvky těchto analýz je jednak propojení s historickou analýzou a poukazování na „path-dependency“ historického vývoje (např. Hašková a Dudová, 2017; Hašková a Saxonberg, 2016; Hašková a Uhde, 2009; Hašková et al., 2012; Saxonberg et al., 2012) – tzn. jak dřívější politická rozhodnutí (především z dob socialistického Československa) předurčují současnou situaci – a jednak analýza situace žen (nejen) na pracovním trhu, jejich priorit a potřeb z hlediska sladování pracovních a pečovatelských povinností včetně mapování současných možností (srov. např. Hamplová et al., 2003; Höhne, 2008; Kampichler a Kispéter, 2014; Křížková a Vohlídalová, 2009; Kuchařová a Nešporová, 2019; Kuchařová a Svobodová, 2006; Kuchařová et al., 2009; Matějková a Paloncyová, 2004; Saxonberg a Sirovatka, 2006).

Z hlediska komplexního uchopení RVaP v ČR však mají tyto práce svá omezení plynoucí z jejich zaměření na ekonomickou funkci RVaP jakožto nástroje k podpoře zaměstnatelnosti žen. Podpora sladování pracovních a pečovatelských povinností žen je přitom jen jedna z funkcí, kterou služby RVaP mohou plnit, a vychází ze specifického pojetí RVaP. Zatímco služby pro děti ve věku od tří do šesti let byly téměř od svého vzniku na konci 19. století definovány jako vzdělávací, u RVaP to tak není. Peter Moss (2003, 2006; srov. také Moss a Petrie, 2005) upozorňuje na to, že koncepční uchopení RVaP lze dělit do dvou základních diskurzů: první, který Moss označuje jako *childcare discourse* (diskurz péče o dítě), vidí RVaP především jako sociální služby, které dětem nahrazují rodičovskou péči v době ekonomické aktivity jejich rodičů a v rámci společnosti plní ochrannou (hlídací) a také ekonomickou funkci. Bývají systémově, institucionálně, koncepčně

² Z hlediska historického vývoje však na absenci pedagogického zakotvení RVaP v ČR ve své komparativní studii (ČR a Francie) upozornily už Hašková a Dudová (2017).

a organizačně oddělené od pedagogicky zakotveného předškolního vzdělávání. Druhý diskurz nazývá Moss *pedagogical* (pedagogický) a charakterizuje ho jako integrovaný přístup, v rámci kterého služby RVaP plní nejen ochrannou (hlídací) funkci s ekonomickým efektem (zapojení žen-matek do pracovního trhu), ale jsou také systémově, institucionálně, koncepčně a organizačně nastavené tak, aby plnily i funkce pro děti jako smysluplné doplnění rodinné výchovy a péče. V rámci tohoto diskurzu je RVaP propojená s předškolním vzděláváním nejen systémově a koncepčně, ale často i institucionálně a organizačně – v tom smyslu, že děti před dosažením školního věku chodí pouze do jedné instituce. Uvedené diskurzy lze chápat jako dva konce pomyslného kontinua, pomocí kterého lze charakterizovat různá historická, ale i současná, vzájemně se odlišující lokální pojetí RVaP.

Z historického hlediska bylo původní pojetí RVaP spojeno především s ochranou tělesného zdraví dětí na základě medicínského přístupu k péči v době ekonomické aktivity jejich matek. Jesle vznikly v půli 19. století na základě moralizujícího, charitativního a lékařského diskurzu s cílem zamezit dětské úmrtnosti. Cílovou skupinu tvořily chudé dělnické ženy, jejichž pečovatelské praktiky byly vnímány jako nedostatečné (srov. např. La Berge, 1991; Prochner, 2003; Vandenbroeck, 2006, 2020). V dobovém vnímání představovala ekonomická aktivita žen především sociální problém a jesle představovaly nutné zlo k řešení tohoto problému. Zároveň panovalo přesvědčení, že profesionální, medicínsky uchopená péče vytvoří pro děti v jeslích lepší podmínky, než jaké jim poskytují jejich chudé a nehygienické rodinné poměry. Francouzský model jeslí se rozšířil do řady evropských zemí i do Spojených států (Kamerman, 2006; La Berge, 1991; Prochner, 2003). Pojetí RVaP se však postupně proměnilo, jednak v návaznosti na společenské vnímání zapojení žen-matek do pracovního trhu a jednak v souvislosti s vývojem vědeckých poznatků, především v oblastech dětské a vývojové psychologie, ale také v pedagogice. Klíčovou roli hrála např. teorie vazeb Johna Bowlbyho, která ve své rané verzi na jedné straně posílila vnímání jeslovské péče jako nouzového řešení, na druhé straně byla klíčová pro překonání medicínského pojetí péče se svým důrazem na tělesné zdraví a hygienické podmínky (Kamerman, 2006; Martin-Korpi, 2007). Jeho vyzdvihnutí klíčové role mezilidských vztahů ve vývoji dětí totiž vytvořilo důležitý základ pro psychologicko-pedagogické pojetí RVaP (Berth, 2021; Bowlby a World Health Organization, 1952).

V Československu došlo už v průběhu padesátých let k četnějšímu a společensky akceptovanému zapojení žen do pracovního trhu, v nesocialistických evropských zemích lze tento vývoj pozorovat především v průběhu sedmdesátých let. V této souvislosti se liší nejen čas, kdy došlo k rozšíření kapacit jeslí, ale také fakt, jestli a jak se proměnilo koncepční uchopení RVaP. Vzhledem k tomu, že se vývoj v tehdejší Československu klíčovým způsobem lišil od vývoje v nesocialistických evropských zemích, představuje článek tato specifika českého vývoje podrobněji v úvodu empirické části (jako historický kontext výsledků skutečně analýzy).

Když v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století začaly v západních ze-

mích vstupovat ženy ze střední třídy ve větším počtu na pracovní trh a požadovat služby péče o děti, pojetí RVaP se začalo výrazně měnit. V řadě zemí došlo k uznání služeb RVaP jako legitimního nástroje sladování pracovních a pečovatelských povinností, který není pouze nouzovým řešením pro malou skupinu (potenciálně problematických) žen, ale tvoří řešení pro podstatnou skupinu žen (pojetí *RVaP jako nástroje ke sladování pracovního a soukromého života*). Konceptně a obsahově tak začal postupný posun směrem k pedagogickému diskursu (Moss 2006; Vandenbroeck, 2006, 2020). V některých zemích došlo např. k úpravám v obsahu, organizaci a praktickému poskytování RVaP, např. k přechodu od rozděleného systému (rozlišujícího věkové skupiny 0–3 a 3–6 let) k integrovanému systému, zvýšení počtu poskytovaných míst a/nebo ke koncepčním změnám, které navazovaly na nejnovější poznatky vývojové psychologie a pedagogiky (např. Švédsko, Dánsko, Francie; srov. Hašková a Dudová, 2017; Moss, 2006; Vandenbroeck, 2020). Tyto změny lze shrnout do pojetí *RVaP jako smysluplného doplnění rodinné výchovy a péče*, v rámci kterého se začal klást větší důraz na funkce pro děti. V tomto duchu se prezentují i současné aktivity mezinárodních a nadnárodních organizací, jako jsou OECD a EU, které podle Rostgaard (2018) prosazují RVaP jako globální politickou agendu a vnímají ji optikou sociálních investic jako účinný politický nástroj ve znalostní společnosti. Tento přístup lze shrnout do pojetí *RVaP jako vysoce kvalitní služby pro všechny děti*. Tyto organizace zdůvodňují podporu RVaP jako efektivní sociální investici a cestu k integraci a vyrovnání sociální nerovnosti. Veřejné financování RVaP vnímají jako prevenci nebo rané intervence k řešení sociální nerovnosti. Tento přístup vychází z předpokladu, že se státu tato raná podpora (nejen znevýhodněných) dětí vyplácí více než pozdější intervence (Heckman, 2006). V tomto pojetí má RVaP nejen ekonomickou funkci (ve smyslu podpory návratu žen-matek na pracovní trh), ale očekává se, že bude čím dál víc plnit i výchovnou a vzdělávací funkci a tím také rozšířenou sociální funkci. Jde přitom o podporu rovnocenného zapojení dětí v různých životních situacích a s odlišnými životními zkušenostmi (dětí s odlišným mateřským jazykem, s migrační zkušeností, pocházející z odlišných kulturních nebo sociálně znevýhodněných kontextů) a s různými specifickými potřebami a vyrovnání jejich vzdělávacích a životních možností. V důsledku toho je v současnosti předmětem politického zájmu těchto organizací nejen počet míst, ale také jejich kvalita a dostupnost (Council of the European Union, 2019; European Commission, 2021).

Následné výzkumné otázky článku navazují na tuto rozmanitost pojetí RVaP:

- Jaké režimy praktik RVaP figurují v českých debatách o systémovém ne/řešení RVaP?
- Jaké proměny a kontinuity lze na základě analýzy režimů praktik identifikovat v rámci debat o systémovém ne/řešení RVaP v ČR od devadesátých let 20. století do současnosti?
- Jaké dopady mají identifikované režimy praktik na současné systémové řešení RVaP v ČR?

Teoretická východiska a metodologické úvahy

Z teoretického hlediska vychází analytický přístup, který tento článek prezentuje, z toho, že podoba služeb RVaP, jejich funkce, postavení ve společnosti, představy o jejich organizaci a jejich praktická realizace, stejně tak jako expertní vědění, které tuto oblast rámuje a legitimizuje, jsou mezi sebou úzce propojeny a vyvíjejí se v rámci historicky se měnících struktur *governmentality* a zároveň je (re)produkují (srov. např. Ailwood, 2003; Millei, 2014). *Governmentalita* představuje koncept, který v sobě spojuje vícero Foucaultových dílčích oblastí analýzy: (1) vztahy mezi mocí, věděním a pravdou; (2) formování subjektů a identit prostřednictvím technologií moci a technologií já; (3) související racionality, které legitimizují (politická) opatření (Foucault 1980, 1991, 2001). Besley a Peters (2007, s. 22) shrnují tento koncept jako „komplex kalkulací, programů, politik, strategií, úvah a taktik, které formují jednání jednotlivců ... k dosažení určitých cílů“. Proces *governmentu* podle Foucaulta znamená „řízení možností“, je to „působení na možnosti působení druhých“ neboli „strukturování možného pole působení druhých“ za účelem dosažení určitých cílů (Foucault, 2001, s. 341). Jak upozorňuje Nicolas Rose, tyto cíle neznamenají pouze „kontrolovat, podřídít, ukáznit, normalizovat nebo reformovat, ale také učinit inteligentnějším, moudřejším, šťastnějším, ctnostnějším, zdravějším, produktivnějším, poddajnějším, podnikavějším, spokojenějším, sebevědomějším, silnějším nebo jakkoli jinak“ (Rose, 1998, s. 12). Podle Deana (2010) se procesy *governmentu* projevují ve čtyřech dimenzích: (1) *Co se snažíme řídit, na co chceme působit?* (2) *Jak na to působíme, jak to řídíme?* (3) *Kým jsme, když jsme subjektem procesů governmentu?* (4) *Za jakým účelem působíme na možnosti působení druhých?* Vycházejí z určitého souboru vědění, který je legitimizuje a zároveň vymezuje diskurzivní prostor, v rámci kterého se mohou procesy *governmentu* odehrávat. Tím (re)produkují soubor vědění, z něhož vycházejí. „Režimy praktik“ pak odkazují na tematicky specifické a historicky konstituované asambláže toho, jak se určité věci dělají (Dean, 2010) (např. institucionální RVaP), a cílem jejich analýzy je porozumět jejich logice a fungování. Přitom nejde jen o izolovanou analýzu souvisejících diskurzů, expertního vědění nebo praktik, ale taky o uchopení vzájemně re/produktivních vztahů mezi diskurzivní úrovní (souborem znalostí) a úrovní konkrétních praxí a technik.

S ohledem na debaty o systémovém ne/řešení RVaP v ČR lze díky uvedenému teoretickému východisku identifikovat, jaké režimy praktik RVaP se v rámci těchto diskusí objevují, a analyticky uchopit: (1) jejich logiku, tzn. pojetí RVaP a úlohu služeb RVaP ve společnosti, (2) jejich fungování, tzn. legislativní rámec včetně požadavků na pečující personál, a (3) související soubor vědění. Nejde o odkrývání nějaké „konečné pravdy“, ale o pokus systematicky reflektovat, jak se v rámci diskusí přemýšlí o RVaP, na jaké (expertní) vědění se přitom ne/odkazuje a co z toho plyne za požadavky na zařízení RVaP a na pečující personál v nich působící. Cílem analýzy je přispět do debaty o RVaP tím, že analýza poukazuje na dosud nezpochybněné a samozřejmé předpoklady a zviditelňuje převzaté myšlení a praktiky tak, aby je bylo možné podrobit diskusi. To zname-

ná, že se v článku prezentovaná analýza soustřeďuje výhradně na opakující se diskuse kolem systémového ne/řešení RVaP a nevěnuje se praxi RVaP v konkrétních zařízeních. Režimy praktik prezentované v analýze se vztahují k pojetím RVaP, která se v českých diskusích o systémovém ne/řešení RVaP objevují a střetávají. V různých jiných kontextech se tak mohou navzájem prolínat a objevit se i v méně vyhrazených variantách. V prezentované analýze jde o identifikaci ideového základu těchto pojetí RVaP a odpověď na otázku, jaké vědění se skrývá v českých diskusích o systémovém ne/řešení RVaP reprodukuje a jaký dopad to má na současné systémové zakotvení služeb RVaP. Analýza tak necílí primárně na diskursivní uchopení celé veřejné debaty, ale na výrazné milníky systémového ne/řešení RVaP v uplynulých 30 letech a debaty s nimi spojené. Popsaný fokus představuje důležité omezení prezentované analýzy (tím že vynechá praxi v konkrétních zařízeních a také širší veřejnou debatu). Otevírá však cestu k tomu, aby se debata o systémovém ne/řešení RVaP a budoucí analýzy postupně mohly posunout od abstraktních pojetí a zobecňující otázky, jestli RVaP *ano*, *či ne*, ke konkrétní praxi aktuálních zařízení a současných potřeb rodičů a dětí.

Foucaultovo dílo do značné míry postrádá detailní rozpracování jeho vlastních metod (např. Fadyl et al., 2013; Reich a Turnbull, 2018). Jeho koncepty spíše podněcují specifické výzkumné perspektivy a otázky, poukazují na nutnost analyticky se zabývat určitými materiály a jevy a v návaznosti na to sestavit soubor otázek a systematicky ho aplikovat na vybrané materiály (Dean, 2010; Rose, 1999). Pro účely analýzy prezentované v tomto článku vznikl soubor otázek v návaznosti na výše uvedené čtyři dimenze *governmentu*. Cílem těchto otázek je směřovat analýzu k identifikaci režimů praktik RVaP, které figurují v rámci českých debat o systémovém ne/řešení RVaP, a porozumět jejich logice a fungování. Otázky jsou rozděleny do tří tematických oblastí:

(1) Pojetí RVaP a soubor vědění, ze kterého čerpá: Jak je RVaP koncepčně uchopená? Co řeší, na co působí, co řídí? V čem spočívá a jak funguje?

(2) Úloha služeb RVaP ve společnosti: Jaký úkol splňuje nabídka služeb RVaP ve společnosti? K čemu ne/potřebujeme služby RVaP v české společnosti? Jaké (politické) problémy řeší? Na jakou společenskou situaci reaguje? Pro koho je RVaP určená? Kdo jsou děti a rodiče, kteří mají nárok na ranou výchovu a péči nebo potřebují tuto službu? Co jim RVaP přináší, v čem jim pomáhá? Pro koho RVaP není a proč? Proč ne/potřebujeme služby RVaP zrovna v dané formě?

(3) Požadavky na pečující personál: Jak vypadá / má vypadat RVaP v praxi? Kdo ji může poskytovat? Kdo pracuje jako pečující personál v zařízeních RVaP? Co k tomu potřebuje za vzdělání?

České veřejné debaty o RVaP za uplynulých 30 let nejsou uceleným fenoménem, který by šlo snadno zachytit, zdokumentovat a analyzovat. Odehrávají se v různých kontextech a formách, jako jsou rozhovory, články v novinách nebo časopisech, blogy, semináře, parlamentní slyšení, konference, petice atd., v rámci kterých se široká škála různých lidí vyjadřuje k tématu institucionální RVaP v ČR. Kvůli tomu jsem svou analýzu soustředila na konkrétní milníky systémo-

vého ne/řešení RVaP v uplynulých 30 letech a debaty přímo na ně navazující – vybrala jsem následující milníky, přičemž většina z nich měla i značný přesah do širší veřejné debaty: proměny legislativního rámce jeslí a prodloužení možnosti čerpání rodičovského příspěvku v devadesátých letech; schválení prorodinného balíčku v roce 2008 a kritika barcelonských cílů v průběhu prvního českého předsednictví v EU (2009); zavedení DS; zavedení a zrušení práva na garance místa pro dvouleté děti v mateřských školách (MŠ); a vytvoření systémového řešení v rámci DS podporovaného ze státního rozpočtu.

Jako výchozí bod jsem do analýzy zahrnula především různé dokumenty legislativního procesu – např. důvodové zprávy k legislativním návrhům, pozměňovací návrhy a další dokumenty s nimi související – protože umožňují analyticky zachytit propojení mezi veřejnou debatou a legislativním procesem. Zároveň ukazují, jaká expertní vědění a pojetí RVaP se stávají součástí legislativního procesu. V tomto přístupu jsem však narazila na problém, že se v průběhu zahrnutého období změnila podoba důvodových zpráv – např. důvodová zpráva k zákonu č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, který zavedl prodloužení možnosti čerpání rodičovského příspěvku na čtyři roky, prezentuje jen obecné principy bez konkrétního zdůvodnění a odkazů na expertní vědění, ze kterého vychází.

K zapojení období devadesátých let jsem si proto vypomohla existující analýzou psychologického diskurzu kritizující institucionální RVaP v devadesátých letech a na začátku nového tisíciletí, kterou prezentují Saxonberg et al. (2012). V této souvislosti identifikují skupinu konzervativně orientovaných psychologů a analyzují jejich specifické argumentační a diskurzivní strategie (Saxonberg et al., 2012, kap. 3). Na základě této analýzy jsem se rozhodla do své analýzy zapojit texty a citace Jaroslava Šturmy jako relevantní expertní vědění pro období devadesátých let, a to především z toho důvodu, že pro Ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV) zastával poradenskou funkci a jeho myšlenky se odrážely v tehdejší rodinné politice³ (Saxonberg et al., 2012) a tím pádem splní – aspoň základně – návaznost na legislativní proces. Budu čerpat ze dvou jeho textů k tématu: „Slučitelnost rodičovství v útlém věku dítěte a zaměstnání z perspektivy dítěte“ (Šturma, 2008), „Tragédie kolektivní výchovy“ (Šturma, 2001) a z citace Jaroslava Šturmy v textu „Hledáte jesse pro své dítě? Ještě své rozhodnutí zvažte...“ (Šturma, cit. in Labusová, 2006).

Dále jsem vybrala dokumenty související s výše uvedenými konkrétními milníky systémového ne/řešení RVaP:

– Schválení prorodinného balíčku vládou v roce 2008 a kritika barcelonských cílů v průběhu prvního českého předsednictví EU (2009): Do analýzy jsem zahrnula text prorodinného balíčku (MPSV, 2008), přepis projevu místopředsedy vlády a ministra práce a sociálních věcí Petra Nečase na neformálním setkání ministrů

³ Na toto propojení poukazuje také zapojení příspěvku Jaroslava Šturmy do semináře a souvisejícího sborníku *Rodinná politika a agenda rovnosti žen a mužů* (Belling, 2008).

pro rodinné otázky (Nečas, 2009) a text „Dvanáct bodů k snahám českého předsednictví otevřít debatu o barcelonských cílech“ (Vláda ČR, 2009).

- Zavedení DS: Důvodová zpráva k zákonu o poskytování služby péče o dítě v DS (Vláda ČR, 2014).
- Zavedení a zrušení práva na garance místa pro dvouleté děti v mateřských školách (MŠ): Odůvodnění pozměňovacího návrhu, na základě kterého se v průběhu legislativního procesu k novele školského zákona zapojilo právo na místo v MŠ pro dvouleté děti, jejichž rodiče o to jeví zájem (Parlament ČR, Poslanecká sněmovna 2013–2017, poslankyně Vlasta Bohdalová, 2016). Text petice „PANÍ MINISTRYNĚ DVOULETÉ DĚTI DO ŠKOLKY NEPATŘÍ!“, která vznikla na jaře roku 2017 (Herman a Halda, 2017). Přepis slyšení, které se v únoru 2018 konalo v Senátu k této petici (Výbor pro vzdělávání, vědu, kulturu, lidská práva, 2018). Odůvodnění pozměňovacího návrhu k poslaneckému návrhu na zrušení garance míst v MŠ pro dvouleté děti (2018) (Parlament ČR, Poslanecká sněmovna 2017–2021, 2018).
- Vytvoření systémového řešení v rámci DS podporovaného ze státního rozpočtu: Důvodová zpráva k novele zákona o poskytování služby péče o dítě v DS (Vláda ČR, 2020).

Během analýzy těchto dokumentů jsem postupovala následovně: Při opakovaném čtení uvedených dokumentů jsem vybírala pasáže, které poskytují informace ke třem výše uvedeným tematickým oblastem a souvisejícím otázkám (pojetí RVaP, úloha RVaP ve společnosti, požadavky na personál). Uvedené tematické oblasti tak fungovaly jako (teoretické) kódy a související otázky umožnily detailnější kódování. Na základě toho jsem stejně kódované segmenty mezi sebou porovnávala s cílem identifikovat tematické podskupiny, které by mohly poukázat na odlišné režimy praktik RVaP, tzn. pojetí RVaP, úloha služeb RVaP ve společnosti a požadavky na pečující personál, které jsou napojené na společný soubor vědění a navzájem se doplňují. U charakterizace identifikovaných režimů praktik a souvisejících prvků RVaP hrály důležitou roli dva výše popsané základní diskurzy RVaP, které identifikoval Moss.

Po krátké historické kontextualizaci budu následně prezentovat výsledky analýzy diskusí o systémovém ne/řešení RVaP v ČR po roce 1989 až do současnosti, přičemž představím jednotlivé režimy praktik RVaP tak, že okomentuji pojetí RVaP, úlohu služeb RVaP ve společnosti, požadavky na pečující personál a napojení na společný soubor vědění.

Režimy praktik rané výchovy a péče v ČR

Historický kontext: Režim praktik RVaP jako socialistický nástroj k zapojení žen do pracovního trhu

Stručný historický nástin vývoje RVaP v ČR před rokem 1989 je důležitý, protože se v klíkových bodech liší od výše prezentovaného historického vývoje v západních zemích. V socialistickém Československu došlo k dřívějšímu a rychlejšímu zapojení žen do pracovního trhu: už během padesátých let dosáhlo ve věkové skupině 15–54 let více než 70 %. Tento vývoj byl důsledkem prosazování socialistického ideálu pracujících žen, ale také reakcí na ekonomickou situaci po druhé světové válce (Hašková et al., 2012). Zaměstnanost žen se proměnila v pozitivní jev a v návaznosti na tuto změnu dostala i RVaP nový význam a funkce ve společnosti: Jesle získaly důležitou úlohu jako nástroj podpory zaměstnanosti žen a ženské emancipace a tím i nový ekonomický význam, který daleko překročil jejich původní sociální ochrannou funkci (Kaščák et al., 2022). Z řešení pro specifickou (potenciálně problematickou) skupinu chudých žen se tak stala služba, která měla jasně ekonomické/společenské poslání uvolnit co největší počet žen za účelem jejich ekonomické a politické aktivity. V průběhu padesátých let tak došlo k rozsáhlému rozšíření kapacit jeslí a počet míst v nich se skoro zdvojnásobil (Hašková et al., 2012). V této době však v socialistickém Československu nebyly k dispozici psychologické a pedagogické soubory vědění, které v některých západních kontextech sedmdesátých let (např. Švédsko a Francie) vedly k reformám RVaP směrem k realizaci psychologicko-pedagogického pojetí a v některých případech podnítily pojetí *RVaP jako smysluplné doplnění rodinné výchovy a péče*. V socialistickém Československu oproti tomu nadále převládalo v době kapacitního rozšíření jeslí medicínské pojetí péče, které vycházelo z přesvědčení, že v péči o děti hraje klíčovou roli především správné naplnění fyzických potřeb dětí (důraz byl kladen na správnou výživu, denní režim, dostatek čerstvého vzduchu, otužování apod.), což v dobovém vnímání dokázal odborný zdravotnický jeslový personál lépe než rodiče dítěte (srov. např. Kubát, 1953). V tomto duchu byly jesle podle zákona definovány jako zařízení preventivně-léčebné péče a od roku 1952 spadaly do kompetence ministerstva zdravotnictví (podle zákonů 103/1951 Sb. a 24/1952 Sb.). V jeslích pracovaly dětské sestry pod vedením pediatra a rodiče tam měli z hygienických důvodů vstup zakázán (Hašková et al., 2012). To znamená, že napojení jeslovské péče na medicínský soubor vědění zůstalo v socialistickém pojetí RVaP z padesátých let nezpochybněno a zachováno.

V návaznosti mimo jiné na práce Johna Bowlbyho se však začaly také zkoumat dopady tohoto medicínské pojetí péče na vývoj dětí – především v jeho dlouhodobé, ústavní variantě. To bylo mimo jiné úkolem Sociodiagnostického ústavu v Praze, kde v roce 1950 začal pracovat psycholog Zdeněk Matějček. Ve své práci se soustředil na děti, které vyrůstaly v ústavní péči, trávily delší dobu v nemocnicích nebo projevovaly kriminální a jiné nežádoucí chování (Lišková, 2018). V roce 1963 vydal spolu s Josefem Langmeierem (Langmeier a Matějček,

1963) v tomto ohledu klíčovou knihu *Psychická deprivace v dětství*, která poukázala mimo jiné na problematičnost dlouhodobého odloučení dětí od rodičů (v týdenních jeslích, kojeneckých ústavech a dětských domovech) a nenahraditelnost rodinné péče. Na základě svých zjištění usilovali o zapojení psychologického a pedagogického vědění v ústavních a jiných formách kolektivní péče (Koch a Matějček, 1960). Jak upozorňuje Lišková (2018), v průběhu šedesátých let došlo k důležitému propojení představitelů a představitelky těchto kritik, díky kterému se jak na úrovni expertního vědění, tak následně i v rámci (rodinných) politik uskutečnil posun od zdůrazňování emancipace žen skrze jejich zapojení do pracovního trhu (k čemuž byly jesle klíčovým nástrojem) ke zdůrazňování psychologických potřeb dětí. Kvůli přetrvávajícímu medicínskému pojetí péče, v rámci kterého nelze oba cíle splnit zároveň, tím mezi nimi vznikl zásadní rozpor.

Na začátku šedesátých let 20. století došlo v Československu sice k jistým reformním krokům se snahou o zapojení pedagogických a psychologických poznatků do RVaP a vzdělávání pečujících osob (např. jesle se staly předškolními zařízeními, byly začleněny do vzdělávací soustavy, dostaly se do jurisdikce jak ministerstva zdravotnictví, tak i školství a jejich program byl napojen na programy MŠ), jesle však zůstaly preventivním zdravotnickým zařízením a řada jejich problémů zůstala nevyřešena (Hašková et al., 2012). Jesle navíc byly čím dál více vnímány jako (ekonomicky) neefektivní a nefunkční řešení RVaP a od sedmdesátých let došlo k zásadní změně priorit rodinných politik. Jako alternativa k institucionální RVaP se začalo prosazovat prodloužení mateřské dovolené, aby o děti až do jejich druhých (později třetích) narozenin pečovaly jejich matky doma (Hašková et al., 2012). V rámci řízené ekonomiky, kde neexistoval pracovní trh, tato dvou- až tříletá absence pro ženy-matky nepředstavovala problém. Kromě toho existovaly jesle dál, což zajistilo jistou možnost volby. K reformě pojetí RVaP ve smyslu ucelené realizace psychologicko-pedagogického pojetí a tím pádem i vyjasnění přínosů RVaP pro děti v socialistickém Československu nedošlo⁴.

Po sametové revoluci ztratily jesle status vzdělávací instituce, přešly do výhradní gesce ministerstva zdravotnictví a jejich financování se plně převedlo na města a obce (bez centrálních dotací), které dále určily, zda a do jaké míry je finančně podpoří. Prudký pokles porodnosti mezi lety 1990 a 1999 a klíčové změny v rodinných politikách – především možnost čerpat rodičovský příspěvek do čtyř let věku dítěte – vedly téměř k úplnému rozpadu sítě služeb RVaP v ČR (Kuchařová a Svobodová, 2006; Kuchařová et al., 2009). V souvislosti s tímto vývojem byly služby RVaP vnímány jako socialistický přežitek, jako něco nevhodného, co je třeba překonat a nechat být, aby se česká společnost mohla vrátit do normálu (Hašková et al., 2012). Toto vnímání tvoří základ pro klíčový dobový režim praktik RVaP.

⁴ K celkovému a komplexnímu hodnocení koncepčního a praktického vývoje rané výchovy a péče v socialistickém Československu nám však zatím chybí pedagogicky zaměřené výzkumy, které by se zabývaly tím, jestli se praxe RVaP proměnila od zapojení jeslí do vzdělávací soustavy v roce 1960 až do roku 1989.

Režim praktik RVaP jako socialistické zlo, které je třeba překonat

Tento režim praktik RVaP lze najít v textech Jaroslava Šturmy a v dokumentech rodinné politiky prvního desetiletí nového milénia, zapojených do analýzy. Jeho tři klíčové prvky představují ochranu „svobody rodin“ a „zájmu dítěte“ a výzvu k návratu k historicky původnímu pojetí RVaP jako sociálně ochranné služby. Šturma přitom odkazuje na ideologickou roli RVaP v socialistickém režimu jako nástroje kontroly rodin, zásahu do jejich kompetencí a omezení jejich svobody a prezentuje jesle jako ohrožení zdravého psychického vývoje dítěte:

Komunistická moc programově oslabovala rodinu v jejích možnostech mít plnou odpovědnost za výchovu svých dětí. Obávala se nekontrolovatelného vlivu rodiny na utváření dětí v jejím duchu, než si přála její ideologická doktrína. (Šturma, 2001)

Historicky původní pojetí RVaP jako sociálně ochranné služby připouští využívání služeb RVaP jen ve výjimečných – hlavně existenciálních – případech: zejména u matek samoživitelek, které se z ekonomických důvodů musí do práce vrátit dříve, ale také u sociálně slabších rodin, které jsou vnímány jako potenciálně problematické:

... od počátku (byly jesle) zařízením sociálně pediatrickým, podobně jako např. kojenecké ústavy. Vznikaly z potřeby uchránit děti před horším zlem, nikoli však z primárního pozitivního zájmu vytvořit optimální podmínky pro jejich vývoj. ... Jsme tedy té zásady, že děti útlého věku by měly vyrůstat převážně v rodině. ... Jesle pak jsou zařízením sociální povahy, nezbytným v některých případech matek samoživitelek či dětí z rodin s nižším sociálním a výchovným standardem, kde péče rodiny může být v některých případech doplněna péčí odbornou a kontaktu s rodinou může být užito i k podpoře náležitých postojů k dětem. (Šturma, 2008, s. 59)

Jesle v tomto pojetí nejsou službou pro širokou cílovou skupinu. Odkaz na historické pojetí RVaP tak slouží k vytvoření dojmu, že rozšíření jeslovských kapacit v průběhu socialistického režimu sloužilo pouze ideologickým účelům kontroly rodin. Je tudíž třeba se vrátit ke společnosti, v rámci které není drtivá většina matek dětí mladších tří let (z „normálních“, úplných rodin střední třídy) ekonomicky aktivní, a tudíž pro ně nejsou jesle potřeba. Navíc podle Šturmy jesle nepřinášejí dětem žádná pozitiva, naopak jim škodí. Přitom odkazuje obecně na vývojovou psychologii, konkrétně na práce Zdeňka Matějčka (např. Šturma, 2008) a nepřímě i na ranou verzi teorie citové vazby (Johna Bowlbyho a Marie Ainsworth) z šedesátých let.

Návrat k četnějšímu institucionálnímu hlídání kojenců a batolat by byl v rozporu s poznatky vývojové psychologie, která zdůrazňuje důležitost kvality první sociální vazby dítěte na hlavní pečující osobu, nejčastěji na matku. Pokud dojde k narušení

této vazby, následky si dítě nese po celý život. Jesle mají samozřejmě ve společnosti své místo, ale je nutné zdůrazňovat, že jde o nouzové, a nikoliv o standardní řešení. (Šturma, cit. in Labusová, 2006)

Pro svou kritiku RVaP čerpá Šturma z kritik medicínského pojetí péče, které v Československu vznikly v šedesátých letech (např. Matějček, Langmeier, Koch) v souvislosti s dlouhodobou ústavní péčí o děti, a aplikuje je na denní jesle.⁵ Ve výsledku tak v jeho pracích dochází ke „transplantaci“ kritik jeslí z šedesátých let do devadesátých let (včetně relevantního souboru věděních) a k reprodukci medicínského pojetí péče z padesátých let (na které tato kritika reagovala) jako obecně ahistoricky reprezentující RVaP.

Klíčové prvky „obhajoba svobody rodin a zájmu dítěte“ a požadavek na „návrat k normálnímu fungování společnosti“ skrze univerzalizaci modelu péče o dítě do tří let matkou v domácnosti lze najít také v rodinné politice devadesátých let a první dekády nového tisíciletí. Prorodinný balíček a kritika barcelonských cílů odkazují navíc na stejný soubor věděních jako Jaroslav Šturma ve svých textech – kritika jeslí z dob socialistického Československa zakotvená ve vývojové psychologii a teorii vazeb šedesátých let.

Řada států, které vstoupily do EU v roce 2004, může nabídnout své specifické zkušenosti s rozvinutým systémem jeslí z doby totality. Patří mezi ně i Česká republika. Celá řada studií provedených v době, kdy byla v těchto zařízeních umístěna téměř čtvrtina dětí, zpřesňuje znalosti ohledně dopadů kolektivní péče. (Vláda ČR, 2009)

Zároveň se v této argumentaci – podobně jako v textech Jaroslava Šturmy – prezentuje specifická historická zkušenost se socialistickým systémem jeslí tak, jako by měla vypovídací hodnotu o (současné) RVaP obecně. V roli této univerzálně platné reprezentace RVaP pak tato partikulární historická zkušenost z padesátých let tvoří „hrozbu“, proti které se musí hájit „svoboda rodin a zájem dítěte“ a prosazovat „kvalita péče o děti“, kterou však v českém pojetí naplňuje pouze osobní rodičovská péče (ze strany matky). Služby RVaP jsou zobrazené jako v oslém střetu se „svobodou rodin a zájmem dítěte“:

Nechci zpochybnit oprávnění cílů zvyšování zaměstnanosti. Je ovšem zapotřebí hledět přitom i na další faktory, jako je svoboda rodin a zájem dítěte. A to včetně výsledků pediatrických a psychologických průzkumů. (Nečas, 2009)

⁵ Jedná se o mylnou interpretaci práce Matějčka, Langmeiera a dalších, která ztotožňuje jakékoli oddělení od matky s psychickou deprivací. Kromě toho ignorovala další vývoj teorie citové vazby a její kritiky (Saxonberg et al., 2012).

Režim praktik RVaP není odpovědností státu

„Obhajoba svobody rodin“ tvoří také klíčový prvek pro další režim praktik RVaP, který funguje v souvislosti s režimem praktik RVaP *jako socialistického zla, které je třeba překonat*: RVaP v tomto kontextu představuje soukromou záležitost rodičů a stát do ní nemá, dokonce nesmí zasahovat – zkrátka *RVaP není odpovědností státu*.

Výchozím principem vládní aktivity v této oblasti (RVaP) bude respekt vůči svobodě rodiny rozhodnout se o způsobu zajištění péče o děti. Vláda proto nebude preferovat státní institucionální podporu pečovatelských služeb, neboť tato by znamenala provádět namísto rodin rozhodnutí o tom, na jakou formu péče budou finanční prostředky z peněz daňových poplatníků věnovány. Stát toto rozhodnutí nemůže suplovat. Je třeba však odstraňovat legislativní i jiné překážky, které brání rozvoji dostupnosti individuálních forem služeb péče o děti, je-li o ně dostatečný zájem. (Vláda ČR, 2008)

V návaznosti na režim praktik RVaP *jako socialistického zla, které je třeba překonat*, podle kterého socialistický režim využíval RVaP k ideologickému ovlivňování výchovy nejmenších dětí, jde v rámci tohoto režimu praktik o navrácení odpovědnosti za RVaP rodinám. Klíčové kroky týkající se systémového rámce jeslí hned po sametové revoluci lze interpretovat jako snahy redukovat vliv státu na RVaP: šlo především o zrušení financování jeslí ze státního rozpočtu a přenechání odpovědnosti za zřízení, provoz a financování služeb RVaP místní samosprávě. Vznikla také živnost *péče o děti ve věku do tří let*, která měla umožnit vznik soukromých zařízení. Zároveň se rozšířila možnost čerpat rodičovský příspěvek. Na první pohled tak došlo k reorganizaci RVaP v duchu decentralizace, posílení lokálních kompetencí a možností volby pro rodiče.

V praxi však nedošlo k zavedení legislativního rámce, který by aktivně podporoval vznik soukromých a komunálních zařízení. Požadavky na kvalifikaci personálu i prostorové a hygienické standardy zůstaly stejné jako před rokem 1989. Podobné podmínky platily pro nově vzniklou živnost *péče o děti ve věku do tří let*. I tady kopíroval legislativní rámec požadavky na kvalifikaci personálu i prostorové a hygienické standardy na jesle ze socialistických dob. To znamená, že koncepční a obsahová odpovědnost přešla sice na jednotlivé jesle, ty však musely dál fungovat na základě starých podmínek (týkajících se především hygienických požadavků a odborné způsobilosti pečujícího personálu), což zkomplikovalo a prodražilo především vznik a provoz soukromých zařízení a zbrzdilo koncepční změny.

Veřejná služba tím byla proměněna v lokální, která vyžadovala značné dofinancování ze strany rodičů, a využití jeslí se stalo soukromou záležitostí rodičů. Z koncepčního hlediska však zůstalo omezení vlivu státu na půli cesty: především kvůli udržování klíčových koncepčních prvků ze socialistických dob

(definice jeslí jako preventivně zdravotnického zařízení, požadavky na personál, hygienické standardy, ustavení ministerstva zdravotnictví jako jediného řídicího orgánu) a zrušení některých prvků socialistických reformních snah směrem k psychologicko-pedagogickému pojetí RVaP (definice jeslí jako předškolního zařízení, zapojení do vzdělávací soustavy a obsahové napojení na programy MŠ). Pro rozsáhlejší vývoj soukromé nabídky služeb RVaP chyběl podporující legislativní rámec, kvůli nízké porodnosti a změnám v rodinné politice scházela ale také poptávka. Do velké míry tak zmizela možnost volby mezi rodičovskou dovolenou a umístěním dítěte v zařízení RVaP, která v Československu osmdesátých let existovala. Po novém tisíciletí se v oficiálních dokumentech sice více propagovala podpora rozvoje soukromých služeb RVaP (např. Vláda ČR, 2008), nedošlo však k legislativním změnám, které by vedly k aktivní podpoře tržního řešení RVaP (Kaščák et al., 2022).

Popsané dva režimy praktik RVaP lze charakterizovat jako postsocialistické v tom smyslu, že se vztahují k socialistické zkušenosti s RVaP: První se snaží o interpretaci a zařazení těchto zkušeností v kontextu nových společenských poměrů (jako socialistické zlo, které je třeba překonat). Druhý navazuje na tuto specifickou interpretaci v rámci rodinných politik (RVaP není odpovědností státu). Navzájem se doplňovaly v tom, že RVaP byla odsunuta mimo zájem veřejnosti a priority rodinných a sociálních politik. Paradoxně to vedlo k tomu, že se uchovály klíčové koncepční prvky RVaP ze socialistických dob.

Režim praktik RVaP jako soukromý nástroj ke sladování pracovního a soukromého života

Zlom nejen v propojení těchto dvou režimů praktik RVaP, ale také v dominanci socialistické zkušenosti v systémovém ne/řešení RVaP přineslo zavedení DS. Je obzvláště patrné při srovnání důvodové zprávy k zavedení DS s dřívějšími strategickými dokumenty rodinné politiky (citovanými výše): Zatímco dříve vláda odmítala služby RVaP jako legitimní nástroj k podpoře zapojení žen-matek do pracovního trhu, v důvodové zprávě k zavedení nové služby péče o děti v DS se objevuje přesně tato logika jako hlavní argumentační linie:

Zavedení nového typu služby zajistí větší variabilitu při poskytování služeb péče o děti a rodičům s malými dětmi tak usnadní zapojení do pracovního procesu. ... Zároveň rodič nebude muset rezignovat na svou rodičovskou roli v případě návratu na trh práce, ale bude moci zvolit adekvátní strategii pro sladění profesního, rodinného a osobního života. (Vláda ČR, 2014, s. 21)

Dětské skupiny se zavedly jako nástroj k podpoře návratu žen-matek na pracovní trh, přičemž se v důvodové zprávě odkazuje na řadu souvisejících, v první dekádě nového tisíciletí nově vzniklých výzkumů, které uchopují absenci služeb RVaP v ČR jako ekonomický problém (např. Hamplová et al., 2003; Höhne, 2008; Ku-

chařová a Svobodová, 2006; Kuchařová et al., 2009; Matějková a Paloncyová, 2004; München, 2010; Organisation for Economic Co-operation and Development, 2010).

Nově problematizovaly situaci žen-matek na pracovním trhu, především riziko nezaměstnanosti a ztráty původní pozice po dlouhé absenci na trhu práce, ale také nevyužitý lidský kapitál a daňový potenciál. Tyto problémy nebyly omezené na specifickou (potenciálně problematickou) skupinu žen, a tudíž zpochybnily implicitní předpoklad pojetí *RVaP jako socialistického zla, které je třeba překonat*, že model delší absence žen-matek na pracovním trhu bude v kapitalistických podmínkách fungovat obdobně, jako fungoval v sedmdesátých a osmdesátých letech v podmínkách socialistického Československa. Nově vzniklé výzkumy ukázaly, že to tak není a že daný model naopak přináší pro ženy značná rizika. Důvodová zpráva navazuje na tuto novou problematizaci a související soubor vědění a prezentuje zavedení DS jako ekonomickou win-win situaci, ze které čerpají výhody jak ženy-matky, tak i zaměstnavatelé a stát. V systémovém ne/řešení *RVaP* tak došlo k odpojení pojetí *RVaP* od kritiky jeslí z dob socialistického Československa zakotvené ve vývojové psychologii a teorii vazeb z šedesátých let.

Tento nový soubor vědění umožnil legitimizaci ekonomické funkce *RVaP* pro širší skupinu žen za účelem usnadňování jejich návratu na pracovní trh. V návaznosti na pojetí *RVaP není záležitostí státu* však zůstala *RVaP* jednoznačně soukromou záležitostí – stát vytvořil pouze legislativní rámec, financování zůstalo na rodinách, pouze s podporou ze strukturálních fondů EU, nikoli ze státního rozpočtu. I otázky koncepčního obsahu, posuzování a kontroly kvality nabízených služeb zůstaly v plné zodpovědnosti rodičů (stát je reguloval minimálně). V odborné způsobilosti pečujícího personálu přetrvává nereformované medicínské pojetí péče, které se v rámci obou postsocialistických režimů praktik *RVaP* zakonzervovalo: požadovaná odborná způsobilost pečujícího personálu v DS sice nově zahrnuje také pedagogické a sociální vzdělání, rovnoprávně k tomu však i nadále zůstává požadavek zdravotnického vzdělání.

V tomto režimu praktik je hlavní funkce služeb *RVaP* zaměřena na hlídání dětí v době ekonomické aktivity jejich rodičů a DS jsou ostře vymezené vůči MŠ, které z hlediska systémového nastavení jako jediné plní vzdělávací funkci. Odpovídá tomu i dostupnost služeb, která sice ze zákona není nijak omezená, fakticky jsou však DS z finančního hlediska dostupné především pro ekonomicky aktivní ženy se středním až vyšším příjmem a lokálně se soustřeďují především ve větších městech. Z této kombinace vznikl pro český polistopadový kontext nový režim praktik – *RVaP jako soukromý nástroj ke sladění pracovního a soukromého života* – který ukotvuje systémové řešení *RVaP* v ČR jasně v diskurzu *péče o děti* (Moss, 2006), v rámci kterého je klíčová ekonomická funkce služeb *RVaP* a potenciální funkce pro děti se netematizují.

Renesance postsocialistických pojetí RVaP

Zavedení a následné opětovné zrušení práva pro dvouleté děti na místo v MŠ poukazuje na to, že režim praktik RVaP jako soukromého nástroje ke sladování pracovního a soukromého života představoval v dané době maximum (politicky) možného. Potenciální rozšíření tohoto pojetí propojením s MŠ narazilo na jasné (politické) hranice a vedlo k reaktivaci postsocialistických pojetí RVaP.

Právo pro dvouleté děti na místo v MŠ vzniklo v rámci novely školského zákona, o které se jednalo v období 2015–2016: podle odůvodnění v rámci diskuse v Poslanecké sněmovně šlo o to, nabídnout rodičům možnost využívat pro svoje děti veřejně financovanou službu po ukončení rodičovské dovolené před třetími narozeninami dítěte. Po reformě rodičovského příspěvku v roce 2012, která nově umožnila zrychlené a velmi flexibilní čerpání rodičovského příspěvku do druhých narozenin dítěte, chyběla totiž veřejně podporovaná nabídka denních služeb RVaP, která by navazovala na kratší variantu rodičovské dovolené. Zároveň měl zákon nově pokrýt skutečnost, že některé MŠ přijímaly dvouleté děti. Právo na místo v MŠ měly děti od dvou let získat počínaje zářím 2020 (Parlament ČR, Poslanecká sněmovna 2013–2017, Poslankyně Vlasta Bohdalová, 2016). Na základě přijaté novely měl stát poprvé po roce 1989 systémově převzít finanční a koncepční odpovědnost za RVaP, a to hned v univerzálním rozsahu na základě garance míst pro dvouleté děti. Jednalo by se navíc o zásadní posun směrem k pedagogickému uchopení RVaP a k její částečné integraci (pro děti od dvou let) s předškolní výchovou.

Jako reakce na tyto plánované změny se ve veřejné debatě znovu objevilo pojetí RVaP *není odpovědností státu* a pojetí RVaP jako *socialistické zlo, které je třeba překonat*, včetně příslušného souboru vědění v podobě kritiky jeslí z dob socialistického Československa zakotvené ve vývojové psychologii a teorii vazeb z šedesátých let. Nejzřetelnější byly v petici s názvem „PANÍ MINISTRYNE DVOULETÉ DĚTI DO ŠKOLKY NEPATŘÍ!“, která vznikla na jaře 2017:

Budeme informovat rodiče, že předčasným umisťováním do mateřských škol riskují, že jejich děti budou agresivní, neklidné, budou mít poruchy chování, spánku, alergie, ekzémy. V nehorších případech může dojít k trvalému a nevratnému poškození mozku – děti získají tzv. citovou deprivaci, se kterou se budou potýkat po celý zbytek života.

Budeme rodiče přesvědčovat, že rodičovství je nejtěžší a nejdůležitější věcí na světě. Ne kariéra. Ne peníze. Ne placení daní.

Budeme na rodiče a širokou veřejnost naléhat, aby za žádnou cenu nedopustili, aby se stalo běžným zvykem a normou odkládat malé dvouleté děti do mateřské školy. (Herman a Halda, 2017; zvýraznění v originálu)

Argumentace petice pracovala se čtyřmi klíčovými prvky obou pojetí: hájení „zájmu dítěte“ a „svobody rodin“, prosazování uchopení RVaP jako nouzového řeše-

ní, které je přípustné jen ve výjimečných (existenciálních) situacích, a propagace univerzalizace modelu péče o dítě do tří let matkou v domácnosti na základě obecných odkazů na teorie vazby z šedesátých let a práce Zdeňka Matějčka.

Díky této v médiích hojně zastoupené argumentaci se některá klíčová témata vůbec nedostala do veřejné debaty. Pojmenovali je však ředitelky, učitelky a zřizovatelé MŠ v rámci veřejného slyšení v Senátu na jaře 2018: poukázali především na akutní a dlouhodobé problémy předškolního systému, které zásadně brání vytvoření funkčního zázemí pro dvouleté děti v rámci MŠ – jde o nedostatek finanční a metodologické podpory ze strany ministerstva, problém se zabezpečením potřebného personálu, problém velkého počtu dětí ve třídách MŠ, které musí učitelky zvládnout většinu dne samy, potřeba výstavby nových míst, které výrazně přesahují rozpočtové možnosti obcí apod. Důvodová část pozměňovacího návrhu, který navrhoval zrušení práva pro dvouleté děti na místo v MŠ, koneckonců argumentovala finanční stránkou problému, ukázala však také, že poslanci navrhovatelé vnímali RVaP jednoznačně skrze diskurz *péče o dítě* jako hlídací službu, která nemá nic společného s předškolním vzděláváním:

(...) jde o předškolní **vzdělávání**, nikoli o státem organizovaný baby-sitting, péči o kojence, batolata a děti pro nezralost neschopné předškolního vzdělávání. I učitelky ve školkách studují na předškolní vzdělávání, nikoli na péči o dítě. (Parlament ČR, Poslanecká sněmovna 2017–2021, 2018, důvodová část pozměňovacího návrhu, zvýraznění v originálu)

V duchu pojetí *RVaP jako soukromého nástroje ke sladování pracovního a soukromého života* si rodiče mají řešit RVaP buď rodičovskou dovolenou, nebo zaplacením místa v DS. Možnost využívat místo v MŠ zůstala nakonec mimo systémové řešení RVaP a financování státu, tedy v kompetenci ředitelek a ředitelů MŠ, kteří k tomuto účelu mohou čerpat peníze ze strukturálních fondů EU.

Režim praktik RVaP jako veřejně spolufinancovaná služba pro sladování pracovního a soukromého života

Krok k veřejnému spolufinancování RVaP přinesla až novela zákona o DS, která byla přijata v létě 2021. Impulsem pro danou novelu byla snaha o zákonné zakotvení mikrojесlí a zajištění dlouhodobého financování DS po ukončení podpory z evropských fondů.

Výsledné současné řešení navazuje v klíčových oblastech na režim praktik *RVaP jako soukromého nástroje ke sladování pracovního a soukromého života*. Ekonomická funkce, která byla od zavedení DS zdůrazňována, se ukázala jako klíčová k legitimizaci veřejného financování RVaP. Pro rodiče, kteří jsou zapojeni do pracovního trhu (zaměstnanci a zaměstnankyně, OSVČ a osoby aktivně hledající práci) nebo studují, platí nově zastropování měsíční úplaty za služby DS pro

děti do tří let. Rodiny, které tuto službu chtějí využívat k jiným účelům než ke sladování pracovního a soukromého života, si ji naopak musí hradit v plné výši samy. České systémové řešení RVaP tak zůstává stále silně zakotveno v diskurzu *péče o dítě*. Tomu odpovídá také řešení odborné způsobilosti pečujícího personálu, která zůstala zakotvena v oblasti zdravotnické, sociální a pedagogické. Ve skupině s dětmi mladšími tří let však zákon nově vyžaduje přítomnost pečující osoby, která má buď zdravotnické vzdělání, nebo kvalifikaci chůva pro děti v DS, přičemž osoba s kvalifikací chůva pro děti v DS disponuje základními pedagogickými znalostmi pro práci s danou věkovou skupinou, zatímco osoba se zdravotnickým vzděláním nikoliv. Z hlediska odborné způsobilosti pečujících osob chybí pedagogické zakotvení a přetrvává důraz kladený na poskytování hlídacích služeb.

Přestože se na základě uvedených bodů zdá současný režim praktik RVaP stále silně zakotvený v diskurzu *péče o dítě*, lze v současném řešení a v předešlých diskusích spatřit i dva body, které mají do budoucna jistý potenciál dalšího vývoje současného systémového řešení RVaP: (1) Nedošlo k realizaci striktního rozdělení na dvě instituce podle věkových skupin: První návrh tehdejší ministryně práce a sociálních věcí Jany Maláčové totiž chtěl ukotvit DS a MŠ jako na sebe navazující instituce. Zdůrazňoval, že jen MŠ (s pedagogickým personálem) by měly plnit vzdělávací funkci a DS by se měly přejmenovat na jesle a vrátit se nejen k věkovému omezení do tří let, ale také ke zdravotnickému personálu. Další diskuse k návrhu v Poslanecké sněmovně však ukázala, že DS ve své původní verzi, tzn. pro věkovou skupinu od jednoho roku do zahájení povinné školní docházky, jsou už zavedenou službou, která v některých kontextech (kde nejsou k dispozici dostačující kapacity MŠ) plní i klíčovou funkci pro starší děti. DS jako věkově integrovaná instituce tak mají do budoucna jistý potenciál propojit RVaP s předškolním vzděláváním. Za základ tohoto potenciálu lze považovat fakt, že v DS, kde jsou přítomny také děti starší tří let, zákon nově vyžaduje pečující osobu s relevantním pedagogickým vzděláním. (2) Novela nově zavedla také povinnost pro DS dodržovat standardy kvality. Vztahují se ke třem oblastem, které sledují několik kritérií, jež dané zařízení musí splnit minimálně na „dobré“ úrovni: péče o dítě a naplňování potřeb dítěte, personální zabezpečení, provozní zabezpečení. Z koncepčně-obsahového hlediska se zaváděním standardů kvality značně posílily požadavky na pedagogické kompetence pečujících osob. Vznikl tak jistý rozpor mezi důrazem na zdravotnickou kvalifikaci v rámci odborné způsobilosti na jedné straně a nově prosazovaným rámcem kvality služeb poskytovaných v DS na straně druhé – a je otázkou, jak se to do budoucna vyřeší. Přinejmenším v těchto bodech není jasné, jak se současný režim praktik RVaP bude vyvíjet dál.

Diskuse

Prezentované výsledky analýzy ukazují, že v průběhu uplynulých 30 let lze identifikovat čtyři různé režimy praktik RVaP: *jako socialistické zlo, které je třeba překonat, jako služby, které nejsou záležitostí státu, jako soukromý nástroj ke sladování pracov-*

ního a soukromého života a nakonec jako veřejně spolufinancovaná služba ke sladování pracovního a soukromého života. Klíčovou roli přitom hraje soubor vědění, na který jsou režimy praktik napojeny. Důležitý zlom v uchopení RVaP nastal v českém systémovém ne/řešení RVaP po roce 1989 právě v momentě, kdy došlo ke změně v souboru vědění, který de/legitimizuje RVaP: zatímco v průběhu devadesátých let a v první dekádě nového tisíciletí byla klíčová delegitimizace služeb RVaP skrze odkazy na kritiku jeslí z dob socialistického Československa zakotvenou ve vývojové psychologii a teorii vazeb z šedesátých let, v důvodové zprávě k zavedení dětských skupin nastala zásadní změna v tom, že se zde nově prezentuje problematizace sladování pracovního a rodinného života. Tato proměna následně legitimizovala rozšíření nabídky těchto služeb a později dokonce veřejné spolufinancování DS, nevedla však k reformě pojetí RVaP z koncepčně-obsahového hlediska. Poté co došlo k odpojení režimu praktik RVaP od kritiky jeslí z šedesátých let, zůstalo zde z hlediska koncepčně-obsahového zakotvení RVaP prázdné místo. Ekonomicky zaměřený soubor vědění totiž tuto oblast neřeší – koncepčně jde především o „hlídání“ dětí v době ekonomické aktivity rodičů, přičemž obsah této služby není podstatný.

Ve výsledku to znamená, že hlavní kontinuitu systémového ne/řešení RVaP v ČR po roce 1989 tvoří přehlížení koncepčně-obsahové stránky těchto služeb. Co by mohly služby RVaP přinést dětem a jak by je bylo potřeba nastavit, aby mohly náležitě fungovat, je oblast, která – jak ukázala analýza – je v systémovém řešení RVaP v ČR dlouhodobě přehlížena. Po kritikách medicínského pojetí péče, které proběhly v šedesátých letech, jako by se diskuse o RVaP a potenciálního významu těchto služeb pro děti zacyklila v nedotažených reformách směrem k psychologicko-pedagogickému pojetí RVaP a s tím v dilematu mezi podporou služeb RVaP k ulehčení zapojení žen-matek do pracovního trhu a naplněním psychologických potřeb dětí. V jiných kontextech se oproti tomu cca od sedmdesátých let vyvíjel soubor vědění zakotvený v pedagogickém diskurzu RVaP. Ten vychází především z těch proudů pedagogiky a studií dětství, které nahlíží na děti od jejich narození jako na kompetentní sociální aktéry (pro základní přehled těchto novějších teorií srov. např. Grúzová et al., 2022, kap. 1 a 2; Jarkovská a Slezáková, 2021) pro základní přehled těchto novějších teorií). Zařízení RVaP nevnímají jako místo, kam se „odloží“ děti k hlídání v době ekonomické aktivity jejich rodičů, ale jako místo, které je pro ně vytvořeno, a tudíž má potenciál smysluplně doplňovat rodinnou výchovu a péči nejen v rámci těch rodin, kde rodiče kvůli svému zaměstnání potřebují nechat hlídat své děti, ale potenciálně u všech rodin (pokud o to jeví zájem) (Moss, 2006; Moss a Petrie, 2005). Díky tomuto zaměření na děti a jejich potřeby, které charakterizuje pedagogický diskurz RVaP, se podařilo překonat konflikt mezi zapojením žen-matek do pracovního trhu a zohledněním specifických potřeb dětí mladších tří let.

V ČR není tento konflikt na rovině systémového nastavení vyřešen: DS nejsou nastavené jako služba, která potenciálně obohacuje všechny děti, ale působí spíš jako „jakž takž kvalitní hlídání dětí“, u něhož zůstává pachuč „odložení dětí“

a které získalo legitimitu hlavně díky „vyššímu dobru“ v podobě zapojení rodičů do pracovního trhu⁶. Oproti tomu lze stále poměrně snadno aktivovat postsocialistická pojetí RVaP, jak se to stalo např. ve veřejné debatě o právu dvouletých dětí na přijetí do MŠ. V ČR totiž do velké míry chybí příslušný soubor vědění, který by umožnil legitimizovat služby RVaP také z hlediska jejich užitečnosti pro děti: Děti ve věku do tří let a téma RVaP do značné míry zmizely po roce 1989 nejen z veřejné a politické debaty, ale také z odborného pedagogického diskurzu, který se v posledních 30 letech nejmenším dětem věnuje nanejvýš okrajově. Mimo oblast odborného zájmu preprimární pedagogiky zůstaly do velké míry zejména DS, protože nejsou definovány jako vzdělávací instituce. Nové standardy kvality pro DS mohou být podnětem, díky kterému se další vývoj DS vydá více pedagogicky orientovaným směrem. Je však otázkou, jakým způsobem bude s těmito standardy pracovat Ministerstvo práce a sociálních věcí.

Závěr

Prezentovaný analytický přístup k RVaP jako k režimu praktik přináší důležité nové poznatky o tom, jak se v ČR nahlíží a diskutuje tato tematická oblast a jaké to má dopady na systémové řešení RVaP. Zviditelňuje východiska a vnitřní logiku různých režimů praktik a vytváří tak nejen možnost nadhledu, ale také otevřené reflexe, což umožňuje vystoupit z dlouholetého kolotoče diskusí „raná výchova a péče: ano, či ne?“. Jak ukázala prezentovaná analýza, lze nyní v této oblasti nahlížet na soubor vědění, ze kterého různé režimy praktik vycházejí, a tím ho podrobit diskusi. Přitom nejde jen o reflexi dřívějších režimů praktik RVaP, ale především o současný – ekonomicky zaměřený – soubor vědění, ze kterého vychází současný režim praktik systémového řešení RVaP v ČR. Z tohoto hlediska je klíčové zjištění, že aktuální pojetí RVaP neřeší koncepčně-obsahovou stránku RVaP a udržuje nadále zbytky medicínského pojetí péče z padesátých let minulého století (především ve formě zdravotnické odborné způsobilosti pečujícího personálu). Toto zjištění představuje nejen klíčový příspěvek do veřejné a politické debaty o dalším směřování RVaP v ČR, ale také podnět pro další výzkumy. Pro další vývoj jsou navíc zásadní výzkumy vycházející ze současné české situace, které dokážou reflektovat její historický vývoj, současné ekonomické zakotvení RVaP a zároveň zahrnují (pedagogickou) perspektivu, která vychází z aktuálních poznatků o potřebách dětí mladších tří let (srov. např. Grůzová et al., 2022, kap. 1 a 2 a Jarkovská a Slezáková, 2021), a tím pádem mají potenciál podněcovat další vývoj RVaP především z koncepčně-obsahového hlediska.

⁶ Rodiče – jak ukazují současné výzkumy – vnímají služby DS často právě naopak: jako smysluplné doplnění rodinné péče. Podobný smysl vidí ve službách RVaP i pečující personál (srov. např. Grůzová a Syslová, 2020; Grůzová et al., 2022, kap. 3 a 4).

MARTINA KAMPICHLER je socioložka a působí na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity. Ranou výchovou a péčí o děti ve věku do tří let se zabývá dlouhodobě, nejprve z hlediska nastavení rodinných politik a sladování pracovního a soukromého života, nyní především z koncepčního hlediska s ohledem na kvalitu nabízených služeb. Zaměřuje se jak na ČR, tak i na další evropské země a na iniciativy EU. Je (spolu)autorkou mezinárodních a českých odborných publikací k tomuto tématu.

ORCID: 0000-0001-9738-0473

Literatura

- Ailwood, J. (2003). Governing Early Childhood Education through Play. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 4(3), 286–299. <https://doi.org/10.2304/ciec.2003.4.3.5>
- Berth, F. (2021). Discovering Bowlby: Infant Homes and Attachment Theory in West Germany after the Second World War. *Paedagogica Historica*. <https://doi.org/10.1080/00309230.2021.1934705>
- Besley, T. a Peters, M. (2007). *Subjectivity & Truth: Foucault, Education, and the Culture of Self*. Peter Lang.
- Bowlby, J. a World Health Organization. (1952). *Maternal Care and Mental Health: A Report Prepared on Behalf of the World Health Organization as a Contribution to the United Nations Programme for the Welfare of Homeless Children / John Bowlby: World Health Organization monograph series; no. 2* (2. vyd.). World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/40724>
- Council of the European Union. (2019, 22. května). Council Recommendation of 22 May 2019 on High-Quality Early Childhood Education and Care Systems. *EUR-LEX*. European Union. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32019H0605\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32019H0605(01))
- Dean, M. (2010). *Governmentality: Power and Rule in Modern Society* (2. vyd.). SAGE.
- European Commission. (2021). *Toolkit for Inclusive Early Childhood Education and Care: Providing High Quality Education and Care to All Young Children*. Publications Office of the European Union.
- Fadyl, J. K., Nicholls, D. A. a McPherson, K. M. (2013). Interrogating Discourse: The Application of Foucault's Methodological Discussion to Specific Inquiry. *Health: An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine*, 17(5), 478–494. <https://doi.org/10.1177/1363459312464073>
- Foucault, M. (1980). Truth and Power. In C. Gordon (ed.), *Power/knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. Longman.
- Foucault, M. (1991). Governmentality. In G. Burchell, C. Gordon a P. Miller (eds.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Harvester Wheatsheaf.
- Foucault, M. (2001). The Subject and Power. In J. D. Faubion (ed.), *Power*. Penguin Books.
- Grůzová, L., Jarkovská, L., Kampichler, M. (ed.) a K. Slezáková. (2022). *Svět pro děti do tří let: Vhledy do současné podoby rané výchovy a péče v ČR*. MUNI Press. <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M280-0207-2022>
- Grůzová, L. a Syslová, Z. (2020). Childcare for Children under Three Years of Age from Mothers' Point of View within the International Context. *Pedagogika*, 70(4). <https://doi.org/10.14712/23362189.2020.1725>
- Hamplová, D., Pikálková, S. a Rychtaříková, J. (2003). *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. Sociologický ústav AV ČR.

- Hašková, H. a Dudová, R. (2017). Institutions and Discourses on Childcare for Children Under the Age of Three in a Comparative French-Czech Perspective. *Sociological Research Online*, 22(3), 120–142. <https://doi.org/10.1177/1360780417725940>
- Hašková, H. a Saxonberg, S. (2016). The Revenge of History – The Institutional Roots of Post-Communist Family Policy in the Czech Republic, Hungary and Poland. *Social Policy & Administration*, 50(5), 559–579. <https://doi.org/10.1111/spol.12129>
- Hašková, H., Saxonberg, S. a Mudrák, J. (2012). *Péče o nejmenší: boření mýtů*. Sociologické nakladatelství (SLON) / Sociologický ústav AV ČR.
- Hašková, H. a Uhde, Z. (eds.). (2009). *Women and Social Citizenship in Czech Society: Continuity and Change*. Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic.
- Heckman, J. (2006). Skill Formation and the Economics of Investing in Disadvantaged Children. *Science*, 312(5782), 1900–1902. <https://doi.org/10.1126/science.1128898>
- Höhne, S. (2008). *Podpora rodin s dětmi a vliv peněžních transferů na formu rodinného soužití*. VÚPSV.
- Jarkovská, L. a Slezáková, K. (2021). Dětská skupina jako kolektivita. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 57(5), 557–580. <https://doi.org/10.13060/csr.2021.042>
- Kamerman, S. B. (2006). *A Global History of Early Childhood Education and Care*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000147470>
- Kampichler, M. a Kispéter, E. (2014). Public Maternalism in the Czech Republic and Hungary. *Socio.hu*, 2014(special 2), 41–57. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2014en.41>
- Kaščák, O., Kampichler, M., Kispéter, E. a Gawlicz, K. (2022). Ökonomisierungsprozesse frühkindlicher Bildung, Betreuung und Erziehung (FBBE) in den Visegrád Ländern. In J. Mierendorff, T. Grunau a T. Höhne (eds.), *Der Elementarbereich im Wandel Prozesse der Ökonomisierung des Frühpädagogischen*. Beltz Juventa.
- Koch, J. a Matějček, Z. (1960). *Psychologie a pedagogika dítěte*. SZdN. <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:138e9370-7b5f-11e7-aab4-005056827e52>
- Křížková, A. a Vohlídalová, M. (2009). Rodiče na trhu práce: mezi prací a péčí. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 45(1), 31–60. <https://doi.org/10.13060/00380288.2009.45.1.03>
- Kubát, K. (1953). *Jesle: příručka pro zdravotnické pracovníky*. Státní zdravotnické nakladatelství.
- Kuchařová, V., Bareš, P., Höhne, S., Nešporová, O., Svobodová, K., Šťastná, A. a Žáčková, L. (2009). *Péče o děti předškolního a raného školního věku*. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Kuchařová, V. a Svobodová, K. (2006). *Sít zařízení denní péče o děti předškolního věku v ČR*. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/vz_225.pdf
- Kuchařová, V. a Nešporová, O. (2019). Rodinná politika a formální a neformální péče o předškolní děti ve vybraných státech Evropy. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 55(4), 473–502. <https://doi.org/10.13060/00380288.2019.55.4.474>
- La Berge, A. F. (1991). Medicalization and Moralization: The Creches of Nineteenth-Century Paris: The Creches of Nineteenth-Century Paris. *Journal of Social History*, 25(1), 65–87. <http://www.jstor.org/stable/3788504>
- Langmeier, J. a Matějček, Z. (1963). *Psychická deprivace v dětství*. Státní zdravotnické nakladatelství.
- Lišková, K. (2018). *Sexual Liberation, Socialist Style: Communist Czechoslovakia and the Science of Desire, 1945–1989*. Cambridge university press.
- Martin-Korpi, B. (2007). *The Politics of Pre-school: Intentions and Decisions Underlying*

- the Emergence and Growth of the Swedish Pre-school* (4. vyd.). Sweden, The Ministry of Education and Research.
- Matějková, B. a Paloncyová, J. (2004). *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích*. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_139.pdf
- Millei, Z. (2014). Governing Through Early Childhood Curriculum, "the Child," and "Community." *European Education*, 43(1), 33–55.
<https://doi.org/10.2753/EUE1056-4934430103>
- Moss, P. (2003). Getting beyond Childcare: Reflections on Recent Policy and Future Possibilities. In J. Brannen a P. Moss. *Rethinking Children's Care*. Open University Press.
- Moss, P. (2006). Farewell to Childcare? *National Institute Economic Review*, 195, 70–83.
<https://doi.org/10.1177/0027950106064040>
- Moss, P. a Petrie, P. (2005). *From Children's Services to Children's Spaces*. Routledge.
- Münich, D. (2010). *Širší ekonomické souvislosti rodinné politiky: Powerpointová prezentace*. CERGE-EI. Staženo 1. ledna 2023 z <https://slideplayer.cz/slide/3180073/>
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2010). *OECD Economic Surveys: Czech Republic 2010*. OECD Publishing.
- Prochner, L. (2003). The American Creche: 'Let's Do What the French Do, but Do it Our Way'. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 4(3), 267–285.
<https://doi.org/10.2304/ciec.2003.4.3.4>
- Reich, A. a Turnbull, M. (2018). Using Foucault: Genealogy, Governmentality and the Problem of Chronic Illness. *Genealogy*, 2(2).
<https://doi.org/10.3390/genealogy2020013>
- Rose, N. (1998). *Inventing Our Selves: Psychology, Power, and Personhood: Cambridge Studies in the History of Psychology*. Cambridge university press.
- Rose, N. S. (1999). *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self: The Shaping of the Private Self* (2. vyd.). Free Association Books.
- Rostgaard, T. (2018). Childcare as a Global Policy Agenda. In G. Björk Eydal a T. Rostgaard (ed.), *Handbook of Family Policy*. Edward Elgar Publishing.
- Saxonberg, S., Hašková, H. a Mudrák, J. (2012). *The Development of Czech Childcare Policies*. Sociologické nakladatelství (SLON) / Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences.
- Saxonberg, S. a Sirovatka, T. (2006). Seeking the Balance Between Work and Family After Communism. *Marriage & Family Review*, 39(3–4), 287–313.
https://doi.org/10.1300/J002v39n03_04
- Vandenbroeck, M. (2006). The Persistent Gap between Education and Care: a 'History of the Present' Research on Belgian Child Care Provision and Policy. *Paedagogica Historica*, 42(3), 363–383. <https://doi.org/10.1080/00309230500336814>
- Vandenbroeck, M. (2020). Early Childhood Care and Education Policies that Make a Difference. In R. Nieuwenhuis a W. Van Lancker (ed.), *The Palgrave Handbook of Family Policy*. Springer International Publishing.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-54618-2_8

Seznam analyzovaných textů

- Belling, V. (2008). *Rodinná politika a agenda rovnosti žen a mužů*. Občanský institut.
- Herman, M. a Halda, J. (2017, 29. května). PANÍ MINISTRYNĚ DVOULETÉ DĚTI DO ŠKOLKY NEPATŘÍ! E-petice.cz.
<https://e-petice.cz/petitions/pani-ministryne-dvoulete-deti-do-skolky-nepatri.html>
- Labusová, E. (2006). Hledáte jesle pro své dítě? Ještě své rozhodnutí zvažte... *Eva Labusová.cz*. Navštíveno 1. ledna 2023
na https://www.evalabusova.cz/clanky/hledate_jesle.php

- Ministerstvo práce a sociálních věcí. (2008, 19. listopadu). *Prorodinný balíček – Tisková zpráva*. <https://www.mpsv.cz/documents/20142/820650/19112008.pdf/578de1c4-1de4-ebb1-a6cb-22af2fad50ba>
- Nečas, P. (2009, 5. února). *Projev místopředsedy vlády a ministra práce a sociálních věcí P. Nečase na neformálním setkání ministrů pro rodinné otázky*. Ministerstvo práce a sociálních věcí. https://www.mpsv.cz/documents/20142/372805/projev_CJ.pdf/bdd1f974-dcac-c091-e4c7-809689c348f6
- Parlament ČR, Poslanecká sněmovna 2017–2021. (2018). Sněmovní tisky k Návrhu poslanců Václava Klause, Petra Fialy, Zbyňka Stanjury a dalších na vydání zákona, kterým se mění zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), ve znění pozdějších předpisů. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky – Digitální repozitář*. <https://www.psp.cz/sqw/tisky.sqw?O=8&T=61>
- Parlament ČR, Poslanecká sněmovna 2013–2017, Poslankyně Vlasta Bohdalová. (2016, 10. února). Stenografický zápis 39. schůze, 10. února 2016, bod 17. *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky – Digitální repozitář*. <https://www.psp.cz/eknih/2013ps/stenprot/039schuz/39-8.html>
- Šturma, J. (2001). Tragédie kolektivní výchovy. *Psychologie dnes*, 7(3), 20–21.
- Šturma, J. (2008). Slučitelnost rodičovství v útlém věku dítěte a zaměstnání z perspektivy dítěte. In V. Belling, J. Žegklitz a M. Zrno (eds.), *Rodinná politika a agenda rovnosti žen a mužů*. Občanský institut.
- Vláda ČR. (2009, 3. února). *Dvanáct bodů k snahám českého předsednictví otevřít debatu o barcelonských cílech*. <https://www.vlada.cz/cz/media-centrum/aktualne/dvanact-bodu-k-snaham-ceskeho-predsednictvi-otevrit-debatu-o-barcelonskych-cilech-53174/>
- Vláda ČR. (2014). *Zákon o poskytování služby péče o dítě v dětské skupině: Návrh zákona včetně důvodové zprávy*. <https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=90889>
- Vláda ČR. (2020, 20. července). *Novela zákonu o poskytování služby péče o dítě v dětské skupině: Důvodová zpráva*. <https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=180279>
- Výbor pro vzdělávání, vědu, kulturu, lidská práva. (2018, 6. února). Veřejné slyšení VVVK „Dvouleté děti nepatří do školky, ale do náruče mámy“. *Senát Parlamentu ČR*. https://www.senat.cz/cinnost/webtv/archiv.php?video=true&id_schuze&zacatek=20180206000204&konec=20180206999999